

Vaqif
YUSİFLİ,
filologiya
elmləri
doktoru

Son iyirmi ildə "bizdə tənqid yoxdur" iddiası ilə çox rastlaşmışıq. Amma bütün bu iddiaların əksinə olaraq ədəbi tənqid öz missiyasını davam etdirir və məsələnin ən önəmli cəhəti budur ki, tənqidin aparıcı nümayəndələri, onun xarakterini, nə etməli olduğunu düzgün müəyyənləşdirən simaları var- onların sırasında Nizami Cəfərov birincilərdəndir.

"Ədəbiyyat söhbətləri" Nizami Cəfərovun müasir ədəbiyyatımız haqqında düşüncələrini əks etdirir və özü də çox maraqlıdır ki, Nizaminin ədəbiyyata baxış bucağı çoxcəhətlidir, fikir-ləşirsən ki, çağdaş ədəbi prosesdə elə bir problem, elə bir istiqamət, elə bir yaradıcılıq yönü yoxdu ki, Nizami Cəfərovun yazılarında əks olunmasın. "Bizdə ədəbiyyat vardırmı?"-vaxtilə, XIX əsrdə V.Q.Belinski çox ciddi şə-kildə bu sualı səsləndirirdi və belə qə-rara gəlirdi ki: "Məşhur və hətta əhə-miyyətli əsərlərin çox olması hələ ədəbiyyat yarada bilməz: ədəbiyyat bir növ tam və fərdi varlıqdır, onun bü-tün hissələri öz aralarında üzvi surət-də bölünmüşdür, ədəbiyyatın ən rən-garəng hadisələri bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqədardır". Nizaminin bir tənqidçi kimi üstünlüyü də ədəbiyyatı "bütün hissələri və rəngarəng hadisə-ləri ilə" əks etdirmək, "tənqid var" hə-qiqətini ortaya qoymaqdır. Əlbəttə, Tənqid var və Nizaminin "Ədəbiyyat söhbətləri"ndə tək-cə tənqidin deyil, ədəbi prosesin nəzarətçisi rolunu öh-dəsinə götürən bir tənqidçinin yorul-maz fəaliyyəti ilə rastlaşırıq.

Nizami Cəfərov "Ədəbiyyat söh-bətləri"ndə çox məsələlərdən söz açır - Azərbaycan poeziyasının və Azərbaycan nəsrinin bir əsrlük tarixin-dən və qətiyyətlə hesabət xarakterli ic-malçılığa uymayıb poeziyanın və nəsr-in dövrləşdirmə kriteriyalarını müəy-yənləşdirir, bir neçə məqaləsini isə qədim türk ədəbiyyatının problemləri-nə həsr edir, bu mövzuda indiyə kimi lazımcına izah olunmamış məsələlərə toxunur. Azərbaycan mühacirət ədə-biyyatına həsr olunmuş elmi simpo-zimdən söz açır və bu sahədə görülə biləcək işlərin vacibliyini ortaya qo-yur. "Azərbaycan muğamının qəzəllə-ri"ndə bu mövzuya kifayət qədər bə-ləd olduğunu nümayiş etdirir. "O döv-rün "Fyuzatı"ndan bu dövrün "Fyuzatı"na körpü salır. Bu gün üçün bəlkə də çoxlarına yenilik kimi səslənmə-yən Mehdi Hüseynin tənqidçi üslu-bunda tənqidin tənqidini araşdırır, Al-maz İldırımın ölməz ideallarından söz açır, yaradıcılığı nadir hallarda araşdı-rılan Hacı Kərim Sanılının "Məclisi-Məbusan deyişmələrinin nəzərə çər-pdirir, böyük məhəbbətlə Məsud Əlioğlunun mütəfəkkir ədəbiyyatşü-nas portretini canlandırır. Amma bu "Ədəbiyyat söhbətləri"ndə biz Nizami Cəfərovu ədəbiyyatın ümumi məsələ-lərindən və keçilmiş ədəbiyyat tarixin-dən, ədəbi şəxsiyyətlərdən daha çox təzə nəfəs, təzə söz axtarışında izlə-yirik.. Deməli, ədəbiyyat "bütün his-sələri və rəngarəng hadisələri ilə" bi-zə təqdim olunur.

Nizami Cəfərov ədəbi prosesi çox diqqətlə izləyir və tək-tük tənqidçilər-dəndir ki, onun üçün "hər şeyin təzə-si" prinsipi əsasdır. Elə mövzular var

ƏDƏBİ HƏYAT

ki, onlara dəfələrlə müraciət olunub, Nizami də o mövzuya baş vurur və tə-zə söz deyə bilir. Məsələ burasındadır ki, o təzə söz deyilməyən sözdür. Mu-sa Yaqub poeziyası "Təbiət qədər tə-bii"dir, bunu hamı etiraf edir, amma Nizami bu təbiiliyin "mexanizmini" açır, deyir ki: "Mən ikinci bir şair tanı-mıram ki, "torpaq" sözünü bu qədər işlətsin və həmin sözə bu qədər este-tik, metaforik mənalara qazandırmış ol-sun". Deyir ki: "Siz Allah, gözetçi gö-türün məni, Olum bu güllərin bağbanı, dağlar. Və bu dağlar nə Aşiq Ələsgə-rin, nə də Səməd Vurğunun dağlarıdır. Həm poetik leksikonu, həm bədii

Diqqət yetirin, İslam Sadiqın bu qoşmasında klassik modelə tam ri-a-yət olunub, hətta şeirin leksikonunda bizə xeyli tanış sözlər, ifadələr diqqə-ti cəlb edir, amma bu, XXI əsrin qoş-masıdır və N.Cəfərov "köhnə havalar-da təzə notlar səsləndirən" digər şair-lərin- Avdı Qoşqarın, Rafiq Hümme-tin, Vəli Xramçaylının şeirlərində də həmin fikrin davamını gətirir.

Mən bir tənqidçi tanıyırdım ki, o, az qala bütün məqalələrində, hətta ayrıca moqonrafiyasında həmişə Sü-leyman Rəhimovun yaradıcılığından yazırdı. Söhbət mərhum tənqidçi Yəh-ya Seyidovdan gedir və insafən de-

ni müəyyənləşdirir. Hərçənd ki, N.Cə-fərov "texnologiya", "arsenal" (öncə mən də bu sözü işlətdim), inersiya. Interpretasiya, və s. bu qəbildən olan sözlər tez-tez işlənir, bunu ona irad tutmaq olmaz, çünki o, bu sözləri qəsdən yox, bilərəkdən, onların mə-nasına tam bələdliklə yazıya gətirir. Nizami Cəfərov ədəbi tənqidin portret janrına daha çox müraciət edir. "Ədə-biyyat söhbətləri"ndə Əzizə xanım Cəfərzadə, Aslan Aslanov, Vidadi Ba-banlı, Teymur Bünyadov, Anar, Musa Yaqub haqqında mükəmməl ədəbi-tənqidi portretlərlə qarşılaşırıq. Hətta İsa Həbibbəylinin tədqiqatlarından

NİZAMİ CƏFƏROVUN "ƏDƏBİYYAT SÖHBƏTLƏRİ"

intonasiyası, həm də ümumi ruhu, ov-qatı ilə". Şairlərin poetik təfəkkür və hətta dil-üslub qohumluğu etibarilə bir-birinə oxşarlığı barədə az yazma-yıblar. N.Cəfərovun Məmməd Arazla Musa Yaqub arasında müəyyən ox-sharlığı (hər ikisinin təbiətə vurğunlu-ğu) nəzərə çarpdırmağı məlum, am-ma Məmməd Arazla Musa Yaqubun ideya-estetik təfəkküründə ciddi bir fərqi olduğuna da işarə edir: "Məm-məd Araz təbiətdən nə qədər çox yaz-sa da, prinsip etibarilə, təbiət şairi de-yil. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Məmməd Arazın bədii interpretasiya-sında təbiət, əslində, cəmiyyəti, ictimai münasibətləri dərk etmək üçün vasitədir. Musa Yaqub isə cəmiyyət-dən yazanda da ictimai münasibətlə-rin təbiətinə varır".

Nizami Cəfərov araşdırıcı tənqid-çidir. O, hansı şairdən ya nasirdən yazırsa, onun yaradıcılığında mütləq nöqsan, qüsurlar, texniki səhv axtarmır (tənqid edəndə isə daha köklü məsə-lələrə toxunur), təhlil etdiyi əsərin ya əsərlərin təmsalında onun müəllifinin ədəbi simasını müəyyənləşdirir, çağ-daş ədəbiyyatda hansı bədii-estetik potensiala malik olduğunu nəzərə çarpdırır. "Köhnə" sözün yeni ustası" kim ola bilər? Mənim fikrimcə, XX - XXI əsrlərdə Dədə Şəmsir, Hüseyn Arif, Hüseyn Kürdoğlu, Məstəhan Günər, Zirəddin Qafarlı, Məmməd İlqar, Məmməd Dəmirçioğlu, Rəfail İncə-yurd, İslam Sadiq. O, sonuncudan söz açır- "köhnə havalarda təzə notlar səsləndirməyi bacaran" İslam Sadiq-dan. "Köhnə" sözün yeni ustası ol-maq, hər şeydən əvvəl, xalq təfəkkü-rü, onun stabilləşmiş, etnik-mədəni verdişlər sisteminə çevrilmiş texnolo-giyaları ilə yazmaqdır. Bu, o zaman həqiqi ustalıqdır ki, birincisi, təbi ol-sun, inersiya ilə gəlsin, ikincisi isə, folklor hərfi-hərfinə köçürülməyib za-manla şərtlənən (və səsləşən) orijini-nallığında təzahür eləsin"- elə bilərəm bu fikri "köhnə" sözün (qoşmanın, gə-raylının, təcnisin, bayatının) yeni us-talarının hamısı haqqında söyləmək olar. O, İslam Sadiqın qoşmalarından xeyli misallar gətirir. Məsələn:

Tale bir cüt qoşa zərdi, bilinməz,
Altı üzdən beşi sirdi, bilinməz.
Dərdindən ölən dər dər bilinməz,
De görüm, dərdimi açım mı, Vətən!?
Gəlib budağına qonub sar indii,
Bu qədər incitməz yarı yar indii,
Mənim səndən əziz kimim var indii,
Atam mı, anam mı, bacım mı Vətən?!

yim ki, Yəhya müəllim o dövrdə Sü-leyman Rəhimovu daha mükəmməl tədqiq edirdi. Bir tənqidçinin bir şair-dən ya nasirdən daha çox yazması heç də qüsurlu sayılmamalıdır. Məsə-lən, Cavanşir Yusiflinin Əli Kərim ya-radıcılığı ilə bağlı xeyli məqaləsi və üç kitabı var, heç bir məqaləsində və ki-tablarında özünü təkrar eləmir. Niza-mi Cəfərov da yeganə tənqidçidir ki, tarixi romanlar müəllifi Yunus Oğuzun bütün romanlarından söz açır və bi-zim ədəbiyyatda tarixi roman janrına yeni ab-hava gətirməyə can atan bu müəllifi hər bir əsərinin mükəmməl təhlilini verir. Niyə? Sualı ortaya çı-xır? O səbəbdən ki, Yunus Oğuzun tarixə, uzaq keçmişə özünün sistemli bir baxışı var. Yunus Oğuz bir tarixçi kimi bu gündən keçmişə baxır, bir ya-zıçı kimi isə keçmişdən danışır və bu günün həqiqətlərini orada axtarır. Və sonuncu-"Ovçu" romanında hətta bu iki tendensiyanı vəhdətdə təqdim edir. Beləliklə, Nizami Cəfərov-Yunus Oğuz tandemi yaranır.

Nizami Cəfərovun tənqidçi üslubu özünəməxsusdur. Məlumdur ki, o, həm də dilçidir, özü də türkologiya aləmində tanınmış dilçidir və ədəbi-tənqidi yazılarında gözəl dilimizin lek-sik, qrammatik qaydalarına tam riayət edir. Amma məsələ bu riayət prinsipi-dən getməməlidir, çünki gözəl, sə-liqəli cümlələrlə heç bir dil qüsurlu-na yol verməyən tənqidçilər var ki, fikirlə-ri solğundur, təzə söz deyə bilmir. Ya da əksinə, yazılarında fikir də var, amma emosiya çatmır, mürəkkəb tərkibli cümlələr baş alıb gedir. Nizami Cəfərovun üslubu dinamikdir, təqdim elədiyi mətnə rəsonallıqla emosio-nallıq (vaxtilə Elçin bu iki amili tənqid üçün əsas meyarlardan biri sayırdı) vəhdətdədir. Bu üslubda Nizami Cə-fərovun elmi təfəkkür arsenalı ilə tən-qidçi emosionallığı yazı mədəniyyəti-

söz açanda da yenə portretsiz keçinə bilmir. Bu portret yazılarda sonluqlar daha maraqlıdır və N.Cəfərov o port-retlərdə sonna qədər emosional ov-qatla diqqəti cəlb edərsə, sonda yenə alimliyini, elmi düşüncə tərzini üzə çıxır. Məsələn, Səyyad Aranın "Sazaq" he-kayələr, povestlər kitabından söz açanda, onun bir yazıçı kimi məxsusi cizgilərini, başqalarından fərqli xüs-siyyətlərini nəzərə çarpdırır, yeri gəl-dikcə Səyyad Aranın özünün bir yazı-çı kimi obrazını canlandır, amma son-da Səyyad Aranın yazıçı tərcüməyi-halının və şəxsiyyətinin həm mahiy-yətini, həm də miqyasını müəyyən ndən əlamətləri ümumiləşdirir: "Boya-baş çatıb formalaşdığı regionda qan-dığı mədəni zənginlik, ilk gəncliyi-yəndən həyat tərzinə çevrilmiş təhsilə, elmə daxili bağlılığın, dünyanı xırda-lıqlarına qədər bütün miqyası ilə dərk etmək marağının, ehtirasının təzahü-rü olan geniş dünyagörüşü"-Səyyad Aranın yaradıcılığına münasibət belə-cə yekun təfsirini tapır.

Nizami Cəfərovun müəssisələri də elə onun tənqidi yazıları kimi maraq doğurur və tanınmış tənqidçi Nərgiz Cəbbarlı ilə Aydın Talıbzadənin "Əbu-hübb" romanı haqqında söhbətini mü-sahibə janrı hüdudlarını aşır, yazıçı, onun romanı və ümumən çağdaş ro-manlar haqqında ciddi söhbətə çevri-lir.

Mən bu yazıda Nizami Cəfərovun adı qarşısında "akademik" kəlməsini işlətmədim. Məncə, buna ehtiyac yox-dur. Sadəcə titullarsız, fəxri adlarsız, hətta vəzifə sıralanmasını işlətmədən Nizami Cəfərov ad və familini işlə-tmək ürəyimcədir. Mehdi Hüseyn nə elmlər namizədi idi, nə dosent7t, nə də professor-amma yazıçılığı qədər də məşhur tənqidçi idi. O Mehdi Hü-seyn ki, Bəxtiyar Vahabzadənin səhv etməməyə doktorluq dissertasiyasın-da opponentlərdən biri idi. İndi aka-demiklərin sayı artır, amma hamını o ali elmi zirvənin qalibi sanmaq olar-mı? Məncə, yazımda akademik kəl-məsini işlətmədiyim Nizami Cəfərov o zirvənin qalbidir.

"Ədəbiyyat söhbətləri"ndə elə yazı-lar var ki, tənqidçi həmkarımın kitabı-nın redaktorunu mən olsaydım, onları çıxdas edərdim.

Hər halda, bu tənqid kitabı "Biz-də ədəbi tənqid yoxdur" deyənlərə sərt bir mesajdır. Ədəbi tənqid var və Nizami Cəfərov da bu tənqidi ya-şadan söz adamlarından biridir...